

ZAMAGLJIVANJE NARODNE GRADITELJSKE TRADICIJE

Dr Ranko Radović, dipl. ing. arh., prof.

Mnogo je zamagljivanja oduvek bilo u arhitekturi, mnogo jednosmernih opsesija, previše dogmi i unapred zauzetih bilo pozicija, bilo busija, "Oči koje ne vide" Le Korbizijea ne važe samo za investitore, privatnike, društva u tranziciji, povratnike u švajcarskim selima Alpa, za političke vlasti, upravljače i "nosioce ekonomskog života" i za sve važne "čelnike" - važne i za "messieurs les architectes", kako rečeni L.C. opominje sve.

Kada je riječ o funkciji u arhitekturi, naprimer, onda je ona bila radikalna, svemoćna, jedina, apsolutna i "formogenerička" (namerno pišem ovu rogozbatnu sintagmu da bih "uslikao" čuveni slogan Horesio Grinona, kojeg je preuzeo Luis Saliven i rekao "forma sledi funkciju"). I uz svo poštovanje FUNKCIJE ona je bila, ovako svedena, uprošćena i izdvojena nisko produktivna, a škole arhitekture već decenijama se bave "projektovanjem" tako što se prvo "rese funkcije", a zatim se "dižu fasade", umesto da se proces odvija višeslojno, simultano, iz mnogo, mnogo pravaca jednovremeno.

Stvar se završila tako što je potom Rajt rekao da su "forma i funkcija jedno", pa je reciklažom fabrika u stanove ili železničkih stanica u sportske terene ili kafane, napuštenih hramova (Amsterdam) u zgrade protokola ili muzičke, koncertne centre, zaključeno da "funkcija sledi formu". Na kraju pre nekoliko godina bio je u Stokholmu održan simpozij um umnih glava mnogih arhitekata, a naslov skupa/tema - bila je "Forma sledi bilo šta". A ako forma može u arhitekturi slediti bilo šta, onda ona ne sledi NIŠTA, nema značenje, nema sadržinu, nema ni duha, ni duše, dakle nema smisla, pa je izgubila svoje mesto uopšte.

I više će "arhitekture", na kraju biti u modnim igrama Pako Rabana sa lepim ženskim telima, nego u zgradama Parlamenta i svih drugih crkava, koje se evo masovno proizvode, kao iz kalupa.

Evo još jednog primera, pre nego se posvetimo našoj graditeljskoj tradiciji - ISTORIJA. Čitava razvojna priča arhitekture oduvek, i da se patetično kaže - večito - bila je odnos prema prošlosti, prema minulom, zatečenom ili samo opisanom, odnos prema tradiciji. Jedni su joj se klanjali, drugi su je radikalno odbijali, jedni konzervirali, drugi uništavali. Da bih bio pravičan, naravno - bilo je mnogo onih (i u mnogo epoha) koji su umeli istoriju da stvaralački protumače, u njoj nađu trajno i dragoceno, ono što ne narušava neophodnu izvornost svake arhitekture u njenom sopstvenom vremenu, u njenoj i vremenski i geografski autentičnoj kulturi. Nije prilika da se ovde i ozbiljnije pokažu ti (bez bojazni) primeri veličanstvenih i uzastopnih transformacija istorije u zaista nove i vredne graditeljske

konfiguracije, bez obzira odnosi li se taj pristup na prostornu organizaciju ili na elemente kuće, na materijale ili na likovni jezik, na strukturalna pitanja ili na dekorativni sistem i artikulaciju.

Takođe, nije mesto da se pokažu brojni sterilizovani i slepi putevi eklektičkih i jeftinih zloupotreba istorijskog materijala za prigodne, najčešće nekreativne forme historicizma i ponavljanja "oprobanih modela" koje je "vreme" potvrdilo, dakle učinilo navodno sigurnim, kada bi u bilo kojoj umetnosti i u bilo kom segmentu našeg života uopšte - moglo biti tako olakih oaza za obezbeđenje.

A sada o narodnom graditeljstvu. Ima nekoliko "pod-tema" koje ono danas ozbiljno postavlja.

Prvo je odnos prema toj vrsti građenja danas, kad takva arhitektura još uvek postoji, bez obzira gde i kojeg tipa. Radi se o neophodnom poštovanju te tradicionalne neimarske linije i o svesnoj, vrlo organizovanoj podršci da se takve kuće i gradovi paze i održavaju, da se razvijaju, ali na svom sopstvenom duhu. Najbolji primer devastacije takvog nasleđa, bar za mene, pruža Stara Varoš u Podgorici, gde je razumna potreba za urbanim razvojem preobraćena u nerazumno rabljenje i degradaciju narodnog nasleđa. Kada se to dešava po vrljetima crnogorskih planina, mi sležemo nemoćno ramenima. Ali je u Podgorici bilo i ostalo mnogo stručnih ljudi i službi, mnogo mogućnosti podrške (a ne samo kontrole) bolje vođenih procesa očuvanja i dograđivanja. Rezultat je vidljivo negativan i jedan od bisera arhitekture i urbanizma Crne Gore u njenoj prestonici je izgubljen.

To je inače mogao biti KULTURNI i EKONOMSKI RESURS, to su bili novci, čak da se dobiju. Postoji velika evropska organizacija za ovakve poslove "Europa Nostra", ali koje "turske" krivudave ulice i ograde, kuće i dvorišta, razumevao, sve do nerazumevanja samih žitelja. Imam pravo da tako govorim jer se sećam kuće moga deda Jefta Pejovića, kolara Stare Podgorice, zanatlije, na Brijegu od Morače - bila je kao i druge okolo, najskromnija na svetu, ali - AUTENTIČNA. Sećam se vrlo živo tog dela Podgorice iz 1940. godine i kada danas prođem a prolazio sam nedavno i sa kolegama/arhitektima iz celog sveta, u sklopu IV Cetinjskog Bijenala, bolno osećanje propuštenih mogućnosti i nerazumne zloupotrebe jednoga urbanističkog blaga, koje su nam ostavili drugi, naši stari, a mi pojeli i popili kao bahati kockari, - nije bilo samo moje, bilo je i naših gostiju. Da ponovim - nisam protiv razvoja i dopuna grada i kuća, ali kada se to radi moraju postojati, ako ih već nema u biću narodnog graditelja kao nekad, stručne norme i uzusi, novi principi socijalnog ponašanja, koliko i ZAŠTITE EKONOMIJE GRADA U DIJALOGU pojedinac - zajednica, bez opsesije bilo građanina, bilo grada kao celine.

Iako nešto drugačijeg tipa, isti proces, opet u Podgorici odvija se i danas i to uveliko i u Novoj Varoši, gde je u Hercegovačkoj 14, sada srušenoj u naletu "novih bogataša", živeo teča, krojač Milo Radunović, lovac skobalja i pravi urbani, gradski "story teller". Svako će mi kazati da su to sile razvoja, privatna inicijativa, sloboda tržišta, narodne energije u post-komunizmu, mala privreda, pitanje zapošljavanja, tranzicija koja zove, kapital koji omamljuje, šanse koje se nude, društvena i stručna NEMOĆ, naravno itd. Ali i tu se radi o sasečenoj grani na kojoj smo mogli sedeti i to udobno, sa novim

novcima i novim programima, ali bez EKSCESA i bezobzirnosti kojih u AUTENTIČNOM miljeu kakva je Nova Varoš (bila), prosto nije smelo biti.

Arhitektura Nove Varoši i njena planimetrija, karakter i vidici, urbana slika i urbani pejzaž, mogli su nam doneti ogromne PROFITE, kao autentični, zaista, urbani dragulj ovog dela Evrope jednom kada ekonomske integracije sa Evropom počnu. Sadašnju raubovanu Novu Varoš, konfuznu i visinski prepunu arhitektonskih trombova kiča i kvazi post-modernizma, sa balustradama i lucima (beše li "voltovima") - ko će uzeti za ozbiljno i ulagati kreativno, osim ako ne na isti način kako smo ulagali i "mi"? Nedavna poseta Virpazaru me je dotukla, a satima sam čekao 1956. godine brodić da me prebaci u Plavnicu, do voza, i gledao tadašnje mesto kao remek-delo narodnog građenja. Sta je danas taj gradić, jedne kasne i jesenje večeri novembra 2000. - osim desetina "najlon-kesa" koje vetar nosi, mračnog hotela bez arhitekture i centra bez oblika?

Možemo li obići (i ne samo Crnu Goru) i objektivno ispitati i pokazati kakvu smo monumentalnu nebrigu u proteklih nekoliko decenija ispoljili prema našem graditeljstvu i kulturnom nasleđu, koje ni osvajači, vekovima, nisu mogli da pokažu. Slegnuti ramenima, naravno, pred "silama života i interesa", pred svim novo-komponovanim nosiocima građenja, pa i među arhitektima, ćutati pred opravdanjima i trošiti našu nasleđenu graditeljsku duhovnu supstancu, ono malo što je ostalo, umesto učiniti SVE da se stvari menjaju, sve do OBUČAVANJA našeg seljanina i našeg građanina, će mu to zaista doneti ne kratku, nego dugoročnu korist. A o gradovima našeg morja (svesno pišem "morja" a ne mora) -neka se neko drugi lati da (uzaludno) piše.

Na drugoj ravni moje intervencije su naravno večite POUKE i PORUKE za naše sopstveno, savremeno delanje koje nam narodno graditeljstvo šalje.

U jednom, danas neskromno rečeno "antologijskom tekstu" od 12. januara 1974. godine, o sobi našeg kuma Saveljića iz Martinića, već u prvoj rečenici pišem kako me je taj prostor "obradovao i naučio", i to ne prošlosti i prošlom, nego o budućnosti i o budućem arhitekture.

Ali u tom tekstu skrivala su se ne samo lična saznanja i iskustva (Spomen - kuća bitke na Sutjesci, projekt 1964/65, izvedeno 1967/71, objavljeno u L'Architecture d'Auj ourd'hui, na njihov zahtev, u broju 129, dec. 1965.), nego i bezbrojna mišljenja i prakse drugih. Narodno, tradicionalno graditeljstvo nije stil nego je pogled na svet i na život, na prirodu i na duh mesta, stav prema životnim procesima i materijlima, prema podneblju i autentičnosti. To je svet istine i stvarnosti. Van mode i marketinga. Ta je arhitektura zato tako velika što slavi svakodnevno, bez zamagljivanja i bez udvaranja, bilo kome i za koju paru. Kako se živi, tako se prave kuće. Kako se veruje, tako se prave crkve, kako se čulno oseća priroda, tako se gradi u kamenu ili na jezeru. Kako se diše i kako padaju kiše, tako se pokriva krov i prave prozori. Kako je sunce, takva je (bela) boja. Kakva je kompleksna serija životnih sekvenci u toku dana, u toku godine, u "toku vijeka" - takve su forme. Kakvi smo kao susedi - ljudi, takvo susedstvo

pravimo i sa našim kućama. Išao sam u Brca, selo, kamen, blizina - daljina mora i našao zapanjen, i Fumihiko Makija i njegove "grupne forme" i "morski ranč" Čarlsa Mura i Alberobelo u Italiji, i sela Mediterana, pa i sopstvenu arhitekturu, kada sam bio najpametniji.

Nema zato iznenađenja što je takozvana NEO-VERNAKULARNA tendencija jedna od pet NAJVAŽNIJIH u današnjoj TRANSMODERNOJ arhitekturi i to svuda u svetu. Pišu se tekstovi o "kritičkom regionalizmu" (Frempton), o "autentičnom regionalizmu" u koji Čarls Dženks svrstava i autora ovih redova ("Architecture Today" Abrams. Inc. Publ., New York 1988. str. 291. kao i na str. 327.).

Već mnogo ranije - i Le Korbizije i Rajt, ali i mnogi arhitekti Japana, umeli su da uče na svojoj tradiciji, ali samo ono što je bilo primereno novom vremenu, njihovoj stvarnosti, modernosti, koja se ne može tumačiti i razumevati kao vremenska slika, nego kao autentično savladavanje naših zadataka u sopstvenom vremenu. Narodno graditeljstvo, dakle, nije moda, nije nacionalni čaj, nije mitomanija i ne srne biti folklor. Ono je samo po sebi esencijalni osjećaj za građenje sredine najviših kvaliteta i svaki put na ZADATOM MESTU, u datom ČASU, za date ljude i njihove ideale.

Sve drugo ne pripada arhitekturi, pa ni narodnoj. Što bi mnogi hteli da uzmu "narodno odelo" i da se obuku u arhitekturu tradicije kako bi lakše trgovali pijacama kvazi-nacio-važećih zanosa, to autentična tradicija ne samo što ne dozvoljava, nego se u dubini negde i - smeje.

Za arhitekta, međutim, stvar je mnogo ozbiljnija. Ne radi se o formama i o dekoru, radi se o neimarskim suštinama. Što se to pre shvati, to će i profesija uz sve slojevitosti i multikulturalizam pozitivne epohe, (videti knjigu Kišo Kurokave) pronaći važne stajne tačke svoje sigurnosti, pa i radosti, od koje se izgleda, prilično davno oprostila.

Ovaj tekst kritičan je baš zato što duboko veruje u snagu narodnog graditeljstva, njegovo duhovno polje i danas, i uvek. On je upravljen ka onome što dolazi, a manje ka onome što je bilo. On je zamišljen graditeljima koji će se skoro školovati, mladima, kao i građanima koji dolaze, vlastima. Mi nemamo druge izvore i druga bogatstva osim našeg tla, brda, klime, prirode, kuća i naselja, vidika, biljaka i voda, u kojima se kriju pravi i najsigurniji izvori budućeg razvoja, pa i buduće arhitekture i gradova, i ne samo Crne Gore.

Tekst preuzet iz knjige: Tradicionalna arhitektura Crne Gore
Univerzitet Crne Gore, Građevinski fakultet
Monografija, Podgorica, 2005.